

Književna reprezentacija invaliditeta kao identiteta u noveli *Buharina kći* Ljudmile Ulicke*

Proza Ljudmile Ulicke, jedne od najpoznatijih suvremenih ruskih spisateljica, obiluje likovima liječnika te likovima oboljelima od detaljno opisanih i precizno definiranih bolesti (Vojvodić 2008: 239), a osim što u svojim djelima prikazuje najrazličitije pojavnosti i stanja ljudskog tijela, ta autorica nerijetko problematizira slabe točke ljudskog društva, najčešće onog sovjetskog u koje je obično smještena radnja njezine proze. Ulickini likovi često su osobe s društvenih margina koje većina smatra inferiornima, na ovaj ili onaj način *manjkavima* i *neispravnima*, zbog čega možemo tvrditi da autorica nastavlja tradiciju književnog prikazivanja tipa *malog čovjeka* započetu još u književnosti ranoga ruskog realizma, četrdesetih godina 19. stoljeća. Navedene karakteristike Ulickine poetike čine njezina djela podatnima za analizu književne reprezentacije potlačenih i odbačenih subjekata, kakvima smatramo i osobe s invaliditetom, na čiji ćemo se identitet i njegovu književnu reprezentaciju usredotočiti u ovome radu. U analizi rane Ulickine novele *Buharina kći*, čiji su glavni likovi djevojčica koja boluje od Downova sindroma i njezina teško bolesna majka, razmotrit ćemo reprezentaciju invaliditeta kao identiteta te kao dijela književne stvarnosti ove novele.

Novela *Buharina kći* objavljena je 1993. godine kao dio zbirke *Bijedni rođaci* (*Bednye rodstvenniki*).¹

* Ovaj rad napisan je u okviru projekata „Ruske književne transformacije od 1990. do 2020.“ (Transform IP-2020-02-2441) i „Projekt razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti“ (DOK-2021-02-2040), koje financira Hrvatska zaklada za znanost.

¹ Zbirka *Bijedni rođaci* sastoji se od novela *Sretni* (*Ščastlivye*), *Bron'ka*, *Bijedni rođaci* (*Bednye rodstvenniki*), *Torbarica Genele* (*Genele-sumočnica*), *Buharina kći* (*Doč' Buhary*), *Ljaljin dom*, *Gulja* i *Izabrani narod* (*Narod izbrannyj*).

Zbirka je dobila naziv prema istoimenoj noveli u kojoj se termin *bijedni rođak* u kontekstu fabule može shvatiti u doslovnom smislu: u noveli *Bijedni rođaci* siromašna Asja redovito posjećuje svoju dobrostojeću rođakinju Annu Markovnu tražeći od nje pomoć, uglavnom malu novčanu svotu ili iznošenu odjeću. Međutim, iz *Frazeološkog rječnika ruskoga književnog jezika* (*Frazeologičeskij slovar' ruskogo literaturnogo jazyka*) Aleksandra Il'iča Fedorova saznajemo da se ovaj izraz može koristiti i u prenesenom značenju, kada ima omalovažavajući prizvuk i označava „poniženog čovjeka ovisnog o drugima“ (Fedorov 2007: 575). U tom smislu *bijednim rođacima* možemo smatrati likove iz svih novela ove zbirke, ako ne i iz čitavog autoričina stvaralaštva: svi su oni, čak i kada se tako isprva ne čini, ljudi koji su ovisni o drugima i koji u većoj ili manjoj mjeri trebaju tuđu pomoć. U hrvatsko izdanje Ulickine kratke proze pod nazivom *Sonječka i druge priče* ušle su samo neke novele iz zbirke *Bijedni rođaci*: osim *Buharine kćeri*, u tom izdanju nalaze se i novele *Bron'ka*, *Torbarica Genele*, *Ljaljin dom* i *Gulja*, kao i zasebna pripovijest *Sonječka* koja ne pripada spomenutoj zbirci. Nabrojane novele dobro potkrepljuju tvrdnju o učestalosti motiva bolesti u Ulickinoj prozi: *Sonječka* na kraju pripovijesti obojlijeva od Parkinsonove bolesti, *Ljalja* od autizma, *Bron'kina* majka i *Genele* imale su moždani udar, a *Gulja* je opterećena starenjem (Vojvodić 2010: 136). Dok se u navedenim pripovijestima i novelama bolest javlja kao katarza na kraju priče ili kao motiv vezan uz sporedne likove, u noveli *Buharina kći* ona je središnja tema. Priča opisuje djetinjstvo i odrastanje djevojčice Miločke koja boluje od Downova sindroma te odnos njezinih roditelja i okoline prema pojavi tog genetskog poremećaja u njihovim životima. S jedne strane, tjelesna i mentalna zaostalost glavnog lika uzrokovana Downovim sindromom

postaje pokretač radnje ove novele: zbog invalidnosti djevojčice dolazi do temeljite promjene identiteta likova i odnosa među njima, do propitivanja i prevrednovanja tih odnosa te do transformacije obitelji kao osnovne jedinice društva koju možemo shvatiti i kao simboličan prikaz društvenih odnosa, društvo u malom. S druge strane, način na koji se pojedini likovi i šira društvena zajednica odnose prema djevojčici s invaliditetom određuje njezin život, oblikuje njezin položaj u društvu i propisuje prihvatljive granice unutar kojih se može ostvariti kao pojedinac. Riječju, svi elementi književnog teksta – mjesto i vrijeme radnje, društvo koje čine sporedni likovi, pripovjedač i jezik koji koristi – sudjeluju u tvorbi ili barem reprezentaciji identiteta glavne junakinje. Kako bismo rekonstruirali složeni proces tvorbe identiteta i ukazali na konkretnu književnu reprezentaciju tog fenomena u ovoj noveli, najprije valja izdvojiti nekoliko teorijskih postavki ključnih za shvaćanje identiteta i invaliditeta kao identitetne kategorije koje će biti primijenjene u analizi novele.

INVALIDITET KAO IDENTITET

Rasprava o identitetu, u zapadnoj filozofiji prisutna još od antike, razbuktala se šezdesetih godina 20. stoljeća, kada se pojam identiteta počeo „naglo širiti prelazeći disciplinarnu i teritorijalnu granicu, uvlačeći se s jednakom energijom i u rječnik akademske zajednice i u onaj žurnalizma“ (Petković 2020: 93). Stoga se posljednja znanstvena istraživanja, pa i ona s naših područja, posvećena tom problemu skeptično odnose prema pojmu identiteta ukazujući na njegovu prekomjernu i nepravilnu, proizvoljnu uporabu koja je dovela do trošenja, pomodnosti, pa i zlouporabe tog pojma (a posebice njegova korištenja uz atribut *nacionalni*) u svrhu političke manipulacije. Jedno od takvih istraživanja posljednja je knjiga Nikole Petkovića znakovita naslova *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu?* iz 2020. godine. U njoj autor ukazuje na nekontrolirano umnažanje raznih *identiteta* koje je posljedica izjednačavanja tog pojma, koji naizgled jamči stabilnost, s puno manje postojanim konceptima kao što su identifikacija, afilijacija, solidarnost, lojalnost i naposljetku društvene uloge (*ibid.* 64). Predstavljajući glavne teze indijskog filozofa Akeela Bilgramija o tvorbi kolektivnih nacionalnih identiteta, Petković ističe i problem *fenomenološkog viška identiteta*: s obzirom na to da je identitet „reaktivna kategorija“ koja nerijetko nastaje u trenucima kolektivne (ili osobne) nesigurnosti kao reakcija na ugrozu koja prijeti određenoj grupi (ili pojedincu), u vremenu mira „ta energija, taj sentiment, taj osjećaj jedinstva i ponosa“ koji izaziva spomen na određeni nacionalni identitet postaje „iskustvo bez nekog većeg smisla“ (*ibid.* 199).

Studije kao što je Petkovićeva potrebne su jer propituju pojam identiteta i sprečavaju njegovo isključivanje u bilo koju vrstu populizma. S druge strane, taj isti pojam u nekim drugim suvremenim humanističkim istraživanjima ima inkluzivnu i altruističku konotaciju, i to zato što svoje korijene vuče iz dekonstrukcijske prakse, poststrukturalističke teorije i njezinih feminističkih, *queer* i postkolonijalnih grana koje su ukazale na nestalnu prirodu i društvenu uvjetovanost identiteta, pridonijevši tako afirmaciji rodne, rasne, etničke i bilo koje druge *drugosti*. Da je pojam identiteta u tom smislu neprestano aktualan 1990-ih dokazala je pojava studija invaliditeta (*disability studies*), akademske discipline koja se zalaže za odmicanje od uvriježenog razumijevanja invalidnosti kao bolesti koja zahtijeva medikalizaciju ili prikrivanje prema drugačijem razumijevanju invaliditeta unutar kojeg se pozicija osobe s invaliditetom razmatra kao rezultat društvenih procesa, odnosno kao jedna od identitetnih kategorija.² Razvoj ove i sličnih suvremenih disciplina pokazao je da je pojam identiteta i terminološki aparat koji se uz njega veže i dalje potreban humanističkim znanostima, u krajnjem slučaju kao alat za problematiziranje položaja raznih marginaliziranih pojedinaca i društvenih skupina te za propitivanje i razotkrivanje svakog povlaštenog hegemonijskog diskursa koji ih na društvenim marginama nastoji zadržati. Jedan od važnijih suvremenih teoretičara identiteta Zygmunt Bauman okarakterizirao je identitet kao „temeljno pretpostavljeno *ja*“ (Bauman 2009: 19) koje „nam se otkriva samo kao nešto što treba izumiti a ne otkriti“ (*ibid.* 20). Bauman napominje da je identitet „rođen kao fikcija“, ali da se zbog prisile i uvjeravanja „zgrušao u zbilju (točnije: u jednu zamislivu zbilju)“ (*ibid.* 23), što znači da je postojanje identiteta samog po sebi, kao univerzalne stabilne esencije ili jezgre neodvojive od subjekta, zapravo tek privid koji su kroz povijest nastojali stvoriti, fiksirati i nametnuti razni identifikatori: patrijarhat, država, obrazovni sustav, društvene norme itd. U današnjoj je znanosti stoga kao ispravan prihvaćen antiesencijalistički pristup identitetu koji naglašava njegovu „fiktivnost“, nestabilnost, promjenjivost, lišenost čvrste jezgre i ovisnost o određenom vremenu i mjestu, napominjući da identitet ima „vječno privremeni status“ (*ibid.* 20), odnosno „da se stabilizacija identiteta razumijeva kao uvijek tek privremena“ (Paternai Andrić 2012: 48) jer je identitet zapravo

² Najvažnije teze studija invaliditeta te odnos identiteta, invaliditeta i književnosti 2019. godine razmotrila je i predstavila hrvatskoj znanosti o književnosti Kristina Paternai Andrić u svojoj knjizi *Pripovijedanje, identitet, invaliditet*. U njoj se autorica nastavlja baviti istraživanjem književnoteorijskih određenja identiteta te odnosa identiteta i književnosti započetim u svojim knjigama *Učinci književnosti* (2005) i *Ime i identitet u književnoj teoriji* (2012).

„proizvod niza djelomičnih identifikacija, nikad dovršen“ (Culler 2001: 134).³

Društvo osobe s invaliditetom, zbog njihove tjelesne ili kognitivne nesposobnosti koja ih čini drugačijima i slabijima od prosjeka, smješta na svoje margine, uskraćujući im pravo na neometanu izgradnju svojeg identiteta. Umjesto mogućnosti slobodnog odlučivanja o vlastitim preferencijama, na njih se stavlja „breme identiteta“ koji im nameću i zadaju drugi (Bauman 2009: 37). Nametanje identiteta osobama s invaliditetom obično je popraćeno stereotipizacijom i pojednostavljenom percepcijom osobe kojoj se identitet nameće: invaliditet kao osobina koja izdvaja određene subjekte iz okoline i čini ih različitim izbjija u prvi plan, dok se ostale osobine tog subjekta zanemaruju (Peternai Andrić 2019: 182). Pojedinci na temelju takve percepcije obično bivaju stigmatizirani, dehumanizirani te naposljetku izolirani i napušteni, što potvrđuje da je stabilizacija identiteta ujedno i nametanje granica koje „implicira proces isključivanja i nasilja, marginalizacije, ugnjetavanja, terora“ (*ibid.* 93). Takav odnos prema osobama s invaliditetom i drugim marginaliziranim društvenim skupinama čini pitanje njihova identiteta neprestano aktualnim i gorućim jer se ono uvijek postavlja u trenucima nesigurnosti i ugroženosti: „bojno polje prirodno je stanište identiteta“, „identitet oživljava jedino u

---

³ Antiesencijalističko shvaćanje identiteta utemeljeno je na dvjema prekretnicama u filozofskoj misli 20. stoljeća. Prva od njih, takozvani „jezični obrat“, ukazala je na to da je jezik glavni medij koji određuje ljudsku djelatnost, pomoću kojeg se razumijeva svijet, pa onda i provodi tvorba pojedinačnih i kolektivnih identiteta i kulture uopće (Peternai Andrić 2012: 11). Kristina Peternai Andrić sažima tvrdnje Johna Langshawa Austina i Jacquesa Derride koji su upozorili da jezik ne opisuje stvarnost nego je zahvaljujući svojoj performativnoj prirodi proizvodi, i to isključivo pomoću znakova koji se ne odnose prema nekoj objektivnoj zbilji, nego samo jedan prema drugome, tvoreći značenje kroz sustav međusobnih razlika, odnosno „mrežu odnosa prema jezičnoj igri“ (*ibid.* 35). Stoga, ako je sam jezik kao sredstvo kojim posredujemo svijet oko sebe nestabilan i neesencijalan, sve što pomoću njega percipiramo, pa tako i vlastiti ili tuđi identitet, zapravo je znak podložan interpretaciji i tumačenju. Druga prekretnica u razumijevanju identiteta vezana je uz „diskurzivni obrat“ i teoriju Michela Foucaulta o ovisnosti svakog subjekta o teško spoznatljivom, povijesno uvjetovanom i iznimno utjecajnom poretku moći koji suptilno, gotovo neprimjetno, ali djelotvorno regulira način govora i djelovanja subjekta, istovremeno konstruirajući i njegov identitet. Na zasadama Foucaultove teorije diskursa Judith Butler razvila je performativno-diskurzivnu teoriju tvorbe rodnog identiteta koja je primjenjiva i na sve ostale identitetne kategorije: Butler smatra da na oblikovanje identiteta presudan utjecaj imaju diskurzivne prakse te proces ponavljanja normi i konvencija, odnosno da subjekt nastaje ponavljanjem radnjama unutar moći (Butler 1993: 10), i to nerijetko upravo procesima „brisanja i isključivanja“ (*ibid.* 19) kada je riječ o subjektima koji odudaraju od kriterija koje određuje dominantna kultura. Opisane okolnosti tvorbe identiteta tiču se i osoba s invaliditetom koje zbog svojih smanjenih tjelesnih ili kognitivnih sposobnosti ne mogu zadovoljavajuće odgovoriti na zahtjeve koje im postavlja vladajući diskurs.

metežu bitke“ (Bauman 2009: 65). Stoga, navodi Peternai Andrić (2012: 63), ne čudi što zagovaratelji antiesencijalističkog pristupa identitetu govoreći o tvorbi identiteta naglašavaju ne samo podređenost marginaliziranog subjekta moći, nego i njegovu mogućnost pružanja otpora toj istoj moći zahvaljujući svojem rubnom položaju, istovremenom pozicioniranju i unutar i izvan dominantnog diskursa.⁴

Identiteti kao takvi, tvrdi Bauman, vjerojatno su „najčešće, najbolnije, najdublje proživljeno i najneugodnije utjelovljenje 'ambivalentnosti'“ (Bauman 2009: 32), no suočavanje sa zadaćom samoodređenja još je teže za subjekte kojima se uskraćuje pravo na slobodu nesmetanog identificiranja, kao što su to osobe s invaliditetom. Zanimljivo je da je usprkos njihovoj socijalnoj nevidljivosti u stvarnom životu invaliditet oduvijek česta tema i motiv u književnosti (Mitchell, Snyder 2014: 226). Tjelesne i kognitivne slabosti koje društvo odbacuje književnost koristi kao još jednu od svojih metafora, kao potencijalni izvor značenja i poticaj za stvaranje priče, što će pokazati analiza novele *Buharina kći*. U njoj ćemo najprije razmotriti širi društveni kontekst u kojem se odvija tvorba Miločkina identiteta (odnos okoline te zakonodavnih, obrazovnih, ali ponajprije medicinskih institucija prema osobama s invaliditetom), a potom odnos uže društvene zajednice, članova obitelji, prema djevojčici i kasnije mladoj ženi s Downovim sindromom. Pritom valja imati na umu da se radi o književnoj reprezentaciji invaliditeta za koju je, s obzirom na to da je novela ispričovijedana u trećem licu, ključna uloga pripovjedača. Stoga ćemo uz analizu svakoga pojedinog aspekta pripovjedne stvarnosti koji utječe na oblikovanje identiteta glavne junakinje problematizirati i način na koji ih pripovjedač posreduje i predstavlja čitatelju.

SUBJEKT I DRUGI: OBLIKOVANJE IDENTITETA OSOBE S INVALIDITETOM U ŠIREM DRUŠTVENOM KONTEKSTU

Smještenost radnje u konkretno povijesno vrijeme i mjesto – sovjetsku Moskvu – jedno je od osnovnih obilježja Ulickine proze čiji „siže i obiluju povijesnim realijama, referencama na povijesne

---

⁴ Marginalizirani subjekti koji odudaraju od zadanih normi samim svojim postojanjem propituju esencijalnost poretka koji ih je smjestio na svoje granice, ukazuju na njegovu diskurzivnu, arbitrarnu prirodu, kao i na mogućnost obrtanja zadanog poretka. Poimanje invaliditeta ne kao esencijalne zadanosti i tjelesnog ili kognitivnog svojstva, nego kao identitetne kategorije koja proizlazi iz društvenih i institucionalnih odnosa moći omogućuje novo promišljanje koncepta *normalnosti* i *oštećenja* (*impairment*), odnosno predlaže da se *oštećenje* i ovisnost o tuđoj pomoći shvate kao pravilo, a *normalnost* i neovisnost kao fantazija i utopija (Davis 2014b: 276).

ličnosti, događaje, institute i strukture“ (Szabo 2017: 126). Elementi sovjetske stvarnosti u djelima ove autorice ne služe samo kao pasivna kulisa koja upotpunjuje osobne priče njezinih likova: naprotiv, u prvom je planu upravo „junakovo suočavanje s povijesnim vremenom u kojemu se zatekao“ (*ibid.* 127) i njegovo snalaženje u svakodnevnim životnim situacijama koje su se „djelomično ili potpuno razvile pod utjecajem povijesnih okolnosti“ (*ibid.* 126). Međutim, društvene okolnosti razvoja radnje u Ulickinim djelima uglavnom su dane tek u naznakama, baš kao i suptilna kritika sovjetskog poretka. Iako ističe nepovoljne društvene prilike u kojima žive njezini likovi, Ulicka za njihove probleme ne nastoji ponuditi jednoznačna rješenja i čvrste odgovore (Vojvodić 2008: 245), nego su umjesto toga kritički stavovi pripovjedača i njegov ironičan odnos prema sovjetskoj vlasti, državnim institucijama te likovima koji ih predstavljaju implicitno upisani u podtekst priče. Tako je poprište radnje novele *Buharina kći*, siromašno predgrađe Moskve, zbog svoje skučenosti već u prvim rečenicama djela povezano s problemom ugrožene privatnosti, a „zajednička užad“ koja cijelom susjedstvu otkriva „svaku zakrpu na gaćama“ (Ulicka 2009: 103) detalj je koji nagovještava da je riječ o životu u komunalnim stanovima (rus. *kommunal'naja kvartira*) karakterističnima za sovjetsko vrijeme.⁵ Nepovoljne životne prilike u takvim kućanstvima ne kritiziraju se otvoreno, nego se nepostojanje tjelesne i prostorne granice između javne i privatne sfere navodi kao nešto što je dano samo po sebi:

Neprekidno se i neizbježno čuo, vidio i tijelom osjećao susjedski život, i preživjeti se moglo samo zato što se skandalozna galama zdesna uravnoteživala pijanom i veselom harmonikom slijeva. (*ibid.*)

Vrijeme radnje, kraj svibnja 1946. godine, također je točno naznačeno, no ni u ovom se slučaju problem mnogobrojnih žrtava i pogubnih posljedica Drugoga svjetskog rata ne ističe eksplicitno, već suptilnim komentarom: „kad su se već vratili svi kojima je bilo suđeno vratiti se“ (*ibid.*).

Poslijeratni život u moskovskom predgrađu u kojem su uglavnom živjeli doseljenici iz raznih dijelova Sovjetskog Saveza obilježen je siromaštvom i gladi te socijalnom nejednakosti, jazom između „lumpen-proletarijata“ (Ulicka 2009: 104) i višega društvenog sloja kojemu pripada i obitelj liječnika Andreja Innokent'eviča. Zajednički život *bijednih rođaka*, siromašnih susjeda koji predstavljaju nacionalno i socijalno Drugo u odnosu na imućnije rusko stanovništvo u centru grada, i liječnika, uglednog člana sovjetskog društva koji se uklapa u

okvire hegemonijskog identiteta, skladan je upravo zbog medicinske pomoći koju Andrej Innokent'evič pruža svojim siromašnim susjedima i koji mu zauzvat ne zamjeraju njegov povlašteni položaj.⁶ Za razliku od starog liječnika, njegov unuk Dmitrij Ivanovič i Dmitrijeva mlada žena Alja koju su susjedi zbog njezina istočnjačkog porijekla prozvali *Buhara*, prema jednom od uzbekistanskih gradova, ne zamjećuju nesrazmjer između vlastitoga bezbrižnog života i siromaštva koje ih okružuje.⁷ Nakon liječnikove smrti i odlaska Dmitrija od svoje obitelji radoznalost susjeda prema Alji i njezinoj kćeri Miločki prerasta u „agresivnu želju da se potisne došljakinju, 'pritegne' je, kako se tad još govorilo“ (*ibid.* 111). Atmosfera straha, koristoljublja i predrasuda koja vlada moskovskim predgrađem, sveopće nerazumijevanje ljudi za slabije članove društva te ignorancija i bezdušnost prema bilo kakvoj vrsti drugosti kulminira u diskriminirajućem odnosu susjedstva prema sve bolesnijoj samohranj majci azijskog porijekla i njezinoj kćeri s Downovim sindromom. Siromašnom društvu najviše od svega smeta socijalna pozicija koju je Alja zauzela unutar sovjetskoga društvenog poretka. Za razliku od naklonosti koju su iskazivali njezinu bivšem mužu i njegovu djeđu, Alji kao došljakinji uzbečkog porijekla, razvedenoj ženi i samohranj majci tjelesno i kognitivno zaostalog djeteta susjedi ne odobravaju odskakanje od skromnog prosječnog života u zajedničkim kućanstvima, stoga u njezino stambeno pitanje nastoje uvući policiju i državne organizacije za raspoređivanje stambenog prostora koje Alju i Miločku ipak ne uspijevaju iseliti iz komforne kuće.⁸ Osim toga, Aljin i Miločkin život obilježen je nasto-

⁶ Iako se isprva čini da siromašno susjedstvo ovisi o altruizmu Andreja Innokent'eviča, i bogati liječnik, povlašteni subjekt, zapravo ovisi o poštovanju susjeda i njihovu odobravanju njegova životnog standarda koji bi, i sasvim je sigurno liječnik toga svjestan, isti ti susjedi mogli i narušiti. Međusobno supostojanje dvaju društvenih slojeva, od kojih jedan ima pravo na samostalan život, dok je drugi osuđen na život u komunalnim stanovima, vidljiv je i u prostornoj organizaciji susjedstva: liječnikova kuća tek je simbolički odvojena od ostatka susjedstva „golelim i zamršenim dvorištem“, „pregradama drvarnica i daščarama“ te „prozirnom živicom“ (Ulicka 2009: 103) i zbog toga samo prividno samostalna – zapravo se radi o dvojnog objektu čiji drugi dio čini susjedna kuća s komunalnim stanovima na koju se liječnikov dio naslanja i o kojoj ovisi njegova stabilnost.

⁷ Zanimljivo je kako je njihova sreća i neobazrivot na okruženje opisana metaforom invalidnosti: „slijepi i gluhi poput svih sretnika, mladenici kao da nisu primjećivali strašan kontrast između života doseljenika u daščarama (...) i svojeg vlastitog (...)“ (Ulicka 2009: 104).

⁸ Alja zadržava imovinu koju je naslijedila od bivšeg muža zahvaljujući svojoj snalažljivosti i podilaženju vladajućem poretku čiji je predstavnik u ovom slučaju kvartovski policajac Golovkin koji je redovito svraćao u njezinu kuću „pogledati kakve to sobe ima bijela udovica“ (Ulicka 2009: 111). Suptilan i znakovit komentar pripovjedača navodi na misao da je Alja s Golovkinom započela intimnu ili barem prijateljsku vezu kako bi osigurala stambenu stabilnost svoje obitelji.

⁵ U ovom ćemo se radu služiti Buljanovim prijevodom novele iz zbirke *Sonječka i druge priče* (Zagreb: SysPrint, 2009), a gdje to bude potrebno, konzultirat ćemo izvornik.

janjima društvene zajednice da ih na druge načine – zastrašivanjem, uvredama, pogrđnim imenovanjima – zadrži na svojim marginama.

Pored dodira s netom spomenutim državnim institucijama, život Miločke kao osobe smanjenih kognitivnih sposobnosti uvelike ovisi o institucijama za osobe s invaliditetom. Odrastajući, ona prelazi iz jedne specijalizirane ustanove u drugu, a Alja podržava takvu njezinu inkluziju u sovjetsko društvo jer se ona u danim okolnostima pokazuje kao jedina i najbolja mogućnost osiguravanja egzistencije njezine kćeri. Međutim, na više se mjesta u noveli takav način života, kao i način razmišljanja i identiteti kakve nastoje oblikovati sovjetske državne institucije, suptilno kritizira: i Miločkin i Aljin posao u psihoneurološkom dispanzeru bio je organiziran „krajnje rutinski i besmisleno“ (Ulicka 2009: 115). Kao besmislena istaknuta je i sama svrha postojanja sličnih institucija koje, namećući osobi posao ili dužnosti utemeljene na ponavljanju zadanih radnji, poslušimo li se Foucaultovim riječima, discipliniraju tijelo i nastoje manipulirati „njegovim elementima, kretanjama, ponašanjem“ i učiniti ga „to poslušnijim što se bude pokazivalo korisnijim, i obrnuto“ (Foucault 1994: 139).⁹ Ipak, na tvorbu identiteta osobe s Downovim sindromom najviše od svih institucija utječe ona zdravstvena koja je u ovoj noveli utjelovljena u likovima liječnika, između ostalog i Miločkina pradjeda i oca, subjekata koje je formirala i odredila sovjetska ideologija i odgoj, ali i duga obiteljska tradicija medicinskog obrazovanja i profesije liječnika – pripovjedač je opisuje kao „obiteljsku strast“ (Ulicka 2009: 105).¹⁰ Ideal *normalnosti* i zdravlja te medicinsko shvaćanje invaliditeta kao tjelesnog nedostatka koji zahtijeva određeni oblik nadomještanja ili ispravljanja u ovoj su noveli prikazani kao dehumanizirajući faktori koji ograničavaju i onemogućuju slobodno formiranje identiteta djeteta s Downovim sindromom, označujući ga

⁹ Jedan detalj u noveli govori i o diskriminirajućem i ponižavajućem odnosu institucija prema skupini ratnih invalida, točnije onih ljudi koji su tijekom Drugoga svjetskog rata ostali bez nogu. Oni su svake godine trebali dolaziti na jedan te isti pregled koji je bio uvjet za dobivanje mirovine, odnosno bili su prisiljeni redovitim ponavljanjem te besmislene radnje ovjeravati svoj identitet invalida i svoj podređeni položaj u društvu na kojem se nalaze zbog svojeg tjelesnog nedostatka. Status osoba s invaliditetom u poslijeratno sovjetsko doba, kako prikazuje Ulickina novela, bio je ulovljen u zamku nemilosrdne birokracije, što se može iščitati i iz primjera još jednog lika novele, starog Bermana, Židova koji je uslijed nacionalizacije privatne imovine ostao bez kuće pa nastoji iskoristiti sinovu invalidnost kako bi u komunalnom stanu u centru Moskve dobio više stambenog prostora.

¹⁰ Liječnički poziv Andreja Innokent'eviča i Dmitrija Ivanoviča prevladava nad ostalim aspektima njihova života i određuje njihove životne stavove, posebice one vezane uz postupanje s bolesnim osobama ili osobama s invaliditetom, stoga će ova dva lika u analizi biti shvaćena ponajprije kao simbolički prikazi zdravstvene institucije, a tek potom i kao članovi obitelji.

kao drugačijeg, bolesnog, pa i zazornog. Očeva i pradjedova percepcija bolesnog djeteta određena je njihovom profesijom zbog koje tjelesno i kognitivno drugačije ljude doživljavaju isključivo kao medicinske slučajeve s određenim poremećajem koji treba kvalificirati i potom pokušati ukrotiti ili izliječiti. Prva predodžba koju čitatelj dobiva o novorođenčetu filtrirana je kroz analitički pogled Andreja Innokent'eviča, Miločkina pradjeda:

Već na prvi pogled dijete je uznemirilo starog doktora. Djevojčica je bila mlitava, natečena, s vrlo razvijenim epikantusom, kožnim naborom u kutu oka karakterističnim za mongolsku rasu. Andrej Innokent'jevič opazio je i hipotoniju, slabost mišića i potpun nedostatak refleksa za hvatanje. (Ulicka 2009: 107)

Medicinski pogled na osobu s invaliditetom u svojoj je biti analitički pogled dijagnoze, jedne od disciplinarnih praksi koja se nerijetko koristi za definiranje kategorija *normalnog* i *nenormalnog* ili *devijantnog*:

Dobiti dijagnozu invaliditeta znači biti imenovan kao bolestan, pogrešan, neispravan ili nenormalan. Tvorba takvog subjekta vrši se samim činom davanja dijagnoze, performativnim jezikom. Govor djeluje tako da pretpostavlja postojanje Drugog, pozivom (ili pitanjem ili imenovanjem) otvara poziciju na kojoj je Drugi priznat kao subjekt i s koje se njegov glas može čuti, odnosno dodjeljuje mu subjektnu funkciju. (Petrnai Andrić 2019: 273)

Subjekt koji postavlja dijagnozu, a time i dodjeljuje subjektnu funkciju svojem pacijentu, najčešće se nalazi na povlaštenoj poziciji: okolina ga prihvaća i smatra zdravim i normalnim, a institucija u čije ime govori osigurava legitimnost njegove procjene. „Neispravnost“ novorođene djevojčice uočava i njezin otac, no dijagnozu izgovara tek pravi stručnjak, liječnik Klosovskij iz Pedijatrijskog instituta koji je „uz očarane poglede stažista i postdiplomaca majstorski pregledao dijete“ (Ulicka 2009: 108). Performativna narav postavljanja dijagnoze, kao i ironičan odnos pripovjedača prema instituciji koja dijagnozu ovjerava, istaknuta je usporodbom tog čina s kazališnom točkom te isticanjem rekvizita zdravstvene institucije, hladnog bijelog stola za pacijente s jedne te otmjenog liječnikova kabineta s druge strane, koji odražavaju neljudski objektivni i hladan odnos povlaštenih subjekata prema potlačenima:

Okrenuo je nagore sićušni dlan, pokazao jedva vidljiv uzdužni nabor, vještim pokretom stisnuvši sa strana jagodice izvukao djetetov bjeličasti jezik i objavio dijagnozu, u ona vremena rijetku – klasični Downov sindrom. Završivši svoju sjajnu točku, akademik je ostavio djevojčicu na hladnom bijelom stolu na brigu glavnoj odjelnoj sestri i, uzevši pod ruku smetenog oca, poveo ga u svoj kabinet, pun bronce i preparata mozga. (*ibid.*)

Da zdravstvene i ine državne institucije reduciraju pojavu invaliditeta isključivo na ograničenje funkcionalnosti pojedinca, zanemarujući tako individualna stanja i potrebe tog pojedinca, kao i sve ostale identitetne kategorije koje ga čine jedinstvenim čovjekom, pokazuje niz pogleda likova koji pripadaju nekoj instituciji na Miločkino stanje. Pedijatar tješi Dmitrija ističući kao „jedino dobro“ činjenicu da djeca s Downovim sindromom zbog niza anatomskih anomalija rijetko dožive punoljetnost, što pokazuje da su „u njegovoj svijesti, kada su u pitanju djeca s invaliditetom, koncepti 'smrti' i 'dobra' izjednačeni“ (Habibulina 2013: 322). Dmitrij tijelo svoje kćeri vidi kao sputavajući faktor, kao grob u kojem je „sahranjena“ njezina „čarobna osobnost“ (*ibid.* 109), dok voditelj radne nastave u specijaliziranoj školi učenike s Downovim sindromom naziva *downovcima* (rus. *daunjata*, Ulickaja 2007: 71), određujući takvim imenovanjem bolest svojih učenika kao njihovu dominantnu identitetnu kategoriju.¹¹

Iako invaliditet nesumnjivo jest ograničenje funkcionalnosti pojedinca i iako je tjelesno ili psihičko *oštećenje* pojedinih likova neporecivo – pokazuje to i pozicija pripovjedača koji ne poriče tjelesne i kognitivne nedostatke likova s Downovim sindromom opisujući ih kao „poremećene“ (Ulicka 2009: 109; rus. *nepolnocennye*, Ulickaja 2007: 65), „debile“ (Ulicka 2009: 115; rus. *debily*, Ulickaja 2007: 72) ili „degenerike“ (Ulicka 2009: 112; rus. *urodcy*, Ulickaja 2007: 69) te detaljno ističući njihove tjelesne nedostatke – u noveli je prikazano da je invaliditet ponajprije identitetna kategorija, rezultat društvenih procesa, isključivanja i obezvređivanja osoba s invaliditetom.¹² Ne samo šira društvena zajednica, nego i likovi koji su vezani uz zdravstvene i socijalne institucije i koji bi više od svih ostalih članova društva trebali provoditi inkluziju osoba s invaliditetom ili se na bilo koji način

¹¹ Iako je naziv ovog sindroma potekao od prezimena engleskog liječnika Johna Langdona Downa koji je prvi opisao njegove simptome, nemoguće je zanemariti sličnost naziva Downova sindroma s engleskom riječi „down“. Izdvajamo tek neka od njezinih značenja: „dolje“, „niz“, „na tlu“, „spušten“, „potišten“, „deprimiran“, „kos“, „nizbrdan“, „klonuo“, „propao“, „svladan“, „pokvaren“, „u defektu“ (Bujas 1999: 252). Fonetska sličnost naziva sindroma s riječju takvih značenja još više dolazi do izražaja kada se naziv sindroma koristi u omalovažavajućem ili pogrđnom kontekstu, odnosno kada se na osobe s Downovim sindromom gleda kao na manje vrijedne, *nije* članove društva, kao što to čine likovi liječnika i socijalnih radnika u ovoj noveli.

¹² Mnoga Ulickina djela tematiziraju stvarno ili simboličko nasilje društva ili države i njezinih institucija prema neprilagođenim pojedincima. Njezina novela *Sinko* (Golubčik) pristupa kategoriji roda i seksualnosti kao društvenom konstruktumu umjesto kao „prirodnoj“ istini, pokazujući da je rodni identitet „posljedica iskustva i emocija, a ne anatomska uzročnost“ (Sutcliffe 2009a: 112). U noveli *Buharina kći* Ulicka na isti način ističe identitetnu, diskurzivnu i neesencijalnu prirodu kategorije invaliditeta.

zalagati za njihovo dostojanstvo, stigmatiziraju invaliditet i omalovažavajuće se odnose prema likovima koji su osobe s invaliditetom. Opisi takvih odnosa među likovima propituju važnost tjelesne i kognitivne sposobnosti čovjeka i otkrivaju da pravi problem leži u emocionalnoj i moralnoj nesposobnosti društva, odnosno da „problem nije osoba s invaliditetom“ nego „način na koji se oblikuje normalnost da bi se stvorio 'problem' osobe s invaliditetom“ (Davis 2014a: 1). Usprkos odbačenosti od društvene zajednice glavni likovi ove novele, djevojčica s Downovim sindromom i njezina majka koja nakon muževa odlaska obolijeva od nepoznate teške bolesti, uspijevaju konstruirati svoj identitet onkraj zadanih društvenih normi te na taj način propitati hijerarhiju koja im je nametnuta. Svoj vlastiti svijet ova dva lika izgrađuju unutar najuže društvene sfere, institucije obitelji.

OBITELJ KAO OSOLONAC IZGRADNJE IDENTITETA

Tema obitelji, „problemi usko ljudski, odnosi u obitelji, obiteljske fabule“ (Vojvodić 2012: 141) središte su Ulickina umjetničkog svijeta. Upravo u obiteljskoj zajednici, u kojoj prema psihoanalitičkom učenju započinje uspostava identiteta kao odnos prema *Drugom* koja se kasnije nastavlja kao odnos prema svim ostalim simboličkim *drugima* (Paternai Andrić 2012: 50), najviše dolazi do izražaja ambivalentna narav subjekta sa stigmatiziranom bolešću: lik bolesnog djeteta ima dekonstrukcijski potencijal, on je svojevrsno iskušenje za ostale likove, posebice za mlade supružnike Dmitrija i Alju (Aleksjutina 2014: 116).¹³ U Ulickinim je djelima obitelj često opisana iz dijakronijske perspektive, njezini su likovi „uključeni u niz generacija“ (Szabo 2017: 124) te je zato njihova biografija uvelike određena obiteljskim nasljeđem i genealogijom: oni „u svojem životu na neki način nastavljaju i realiziraju težnje i životne stavove svojih predaka, u isto vrijeme utječući na sudbine generacija koje slijede“ (*ibid.*). Dmitrij Ivanovič je, baš kao i Pavel Kukocij iz romana *Slučaj Kukockog*, nastavljatelj liječničke dinastije, obitelji u kojoj su se u pet posljednjih naraštaja radali samo sinovi, „visoki i snažni muškarci“, „čvrsti profesionalci“ (Ulicka 2009: 105), i to po jedan u generaciji.¹⁴ Rođenje

¹³ Miločka je subjekt koji u sebi sjedinjuje dvije oprečne kategorije: bolest koja na život djeluje destruktivno i razarajuće te novi život koji je konstruktivno načelo i koje čini obitelj zajednicom kakvom je obično poimamo.

¹⁴ Dmitrij se svim svojim osobinama idealno (i prenačeno) uklapa u okvire hegemonijskog sovjetskog identiteta, što je istaknuto i parodirano od samog početka novele, u opisu njegova vanjskog izgleda, savršenog, zdravog tijela te povlaštenog društvenog statusa: „iz auta izide vojni liječnik s činom

bolesne djevojčice Miločke prekida tu neobičnu obiteljsku tradiciju i iznevjerava očekivanja Dmitrijevih predaka, a slaba plodnost koja je i inače obilježje očeva rodoslovnog stabla kulminira u razvoju njegova iracionalnog straha od rođenja još jednog bolesnog i nesavršenog djeteta.¹⁵ On odlazi od svoje obitelji i započinje novu vezu s drugom ženom (između ostalog i zbog njezine neplodnosti), što znači da Miločkin sindrom u doslovnom i prenesenom smislu osakaćuje oca i onemogućuje daljnje grananje njegova obiteljskog stabla.

Obiteljske veze i generacije likova Ulickine proze simbolično premošćuju različita povijesna razdoblja te kao određeni „oblik pamćenja“ (Sutcliffe 2009a: 103) i „transhitorijske temporalnosti“ (*ibid.* 104) osiguravaju kontinuitet običaja, uvjerenja i životnih stavova jedne obitelji: Dmitrijev diskriminirajući način razmišljanja o kćerinoj bolesti stoga je posljedica svojevrsnoga nasljednog ideološkog mehanizma koji se u njegovoj obitelji razvijao generacijama. Shvatimo li obitelj kao društvo u malom, Dmitrijev odlazak od Alje i Miločke i raspad tradicionalne obitelji¹⁶ možemo tumačiti kao smjenu nesnošljivog društvenog poretka novim poretkom utemeljenim na toleranciji i poštivanju slabijih. Dok za Alju i Miločku nema mjesta u poretku u koji je duboko ukorijenjena diskriminacija tjelesne i kognitivne invalidnosti, Dmitrij se zbog nedostatka empatije i tolerancije, zbog svoje emocionalne invalidnosti, ne može ostvariti unutar nove obitelji i poretka koji uspostavljaju potlačeni, stigmatizirani i odbačeni ženski članovi njegove male obitelji, upravo *bijedni rođaci* u čijem su pogledu na svijet prisutne moralne vrijednosti koje nedostaju njihovoj okrutnoj okolini. Miločka za tri dana potpuno zaboravlja oca, u zaborav pada i čitava njegova obiteljska loza, a majka i kći zajedno s Pašom, kućnom pomoćnicom i dadiljom, čine novu obitelj: nepotpunu, lišenu muških članova, ali i njihove patrijarhalne diskriminirajuće perspektive, što će se,

---

bojnika, bijelih zuba, pravi Rus, uredan kao da je iz plakata iskočio preplanuli oslobodilački vojnik“ (Ulicka 2009: 103).

¹⁵ Pojava Downova sindroma u obitelji najprije potiče Dmitrija da prouči njegovo porijeklo te da se protiv tuge i očaja, kao uzoran član sovjetskog društva, bori radom, no njegov profesionalan, hladan i racionalan pristup bolesti s vremenom prerasta u opterećenost medicinskim činjenicama i odlazi u drugu krajnost, u dubok, mračan strah „od nevidljivog kretanja tajnovitih i nedokučivih čestica koje ravnaju sudbinom već rođenog djeteta i onog drugog koje bi moglo doći na svijet“ (Ulicka 2009: 110) koji ga udaljava od njegove supruge: posve nerazumno i suprotno bilo kakvom medicinskom učenju, činilo mu se da i ona poprima „neke crte Miločkine poremećenosti“ (*ibid.* 109).

¹⁶ Pojam tradicionalne obitelji definirao je, među ostalima, američki antropolog i jedan od najznačajnijih teoretičara tradicionalne obitelji George Peter Murdock. On smatra da je jezgra obitelji „nukleusna obitelj“ koju sačinjavaju muž i žena te njihovi maloljetni potomci, točnije da je par monogamnih roditelja pretpostavka braka, a brak temelj reprodukcije, zaštite i odgoja djece, odnosno temelj obitelji (Murdock prema Kregar i dr., str. 288).

s obzirom na to da roditelji aktivno i presudno sudjeluju u konstruiranju identiteta svojeg djeteta, pokazati iznimno važnim za Miločkino samoostvarenje, ali i za transgresiju identiteta njezine majke.¹⁷

Za razliku od Dmitrija, Alja promatra Miločku očima majke koja bezuvjetno voli svoju kćer te zbog toga u početku ne zamjećuje njezinu različitost, a kasnije je nastoji podučiti vještinama potrebnima za samostalan život i što više uključiti u zajednicu. Njezin doživljaj Miločkine bolesti nije utemeljen na razumnoj predodžbi, ali je navodi na niz veoma promišljenih i racionalnih postupaka koji vode do osiguravanja njezine egzistencije i ostvarenja obiteljske sreće: odnos Alje, Paše i Miločke pokazuje da preduvjet sretne obitelji nije razum, zdravlje ili ljepota, nego ljubav. Osim toga, pojavu kćerine bolesti te raspad braka i tradicionalne obitelji Alja iskorištava za očitovanje vlastite osobnosti koja bi, da se stvari nisu promijenile, po svoj prilici ostala zatomljena u okvirima uloge ponizne, krhke i lijepe žene i snahe. Vjerojatno zbog toga Alja s vremenom gubi ljepotu, vrijednost koja je u braku s Dmitrijem bila njezina dominantna identitetna kategorija, ali koja nije na cijeni u okvirima nove, krnje ženske obitelji čiji su članovi ili bolesni ili stari. Uvencuće tijela kod Ulickinih likova ne znači i gubitak sreće (Jovović 2016: 307), pa se tako i Aljino tjelesno propadanje odvija usporedno s porastom njezine duhovne snage, a nauštrb ljepote događa se transgresija njezina identiteta te ona postaje samosvjesna samohrana majka, zaposlena žena i oslonac obitelji. Iako je društvo na različite načine, između ostalog i imenovanjem, nastoji potisnuti na svoje margine i isključiti iz zajednice, ona na takvoj poziciji zauzima potkopavajuću ulogu. O ambivalentnosti i subverzivnom potencijalu njezina položaja govori i značenje naziva uzbečkoga grada Buhara po kojemu je dobila pogrđni nadimak: na sogdijskom, jednom od iranskih jezika, riječ *buhara* označava „mjesto sretne sudbine“ (Hakimova 2014: 96). To značenje imena zasigurno nije poznato zajednici koja ga dodjeljuje s ciljem diskriminacije i marginalizacije Drugog, ali jest Alji koja je, iako to nitko ne zna, obrazovana žena iz ugledne obitelji. Stoga možemo tvrditi da nadimak *Buhara za Alju* ima posve drugačije, afirmativne konotacije zbog kojih se ona ne identificira s pogrđnim značenjem tek naknadno pripisanim toj riječi i kojima se potajice vodi pri formiranju vlastitog identiteta:

---

¹⁷ U Ulickinim djelima obitelj je prikazana kao još jedan društveni konstrukt podložan promjenama i ovisan o slobodnom izboru pojedinca. O transformaciji obitelji u djelima ove autorice Jasmina Vojvodić zaključuje: „Tekstovi Ljudmile Ulicke govore o obitelji kao 'mogućnosti izbora', o 'slučajnosti', oni naglašavaju zajedništvo, ali i gubitak krvnog srodstva te porast individualnog izbora.“ (Vojvodić 2012: 141) i: „Raspad obitelji, ako se možemo tako grubo izraziti, zapravo predstavlja raspad tradicionalne obitelji koja podrazumijeva srodstvo (porod, porodicu) kao determiniranost, a ne slučaj“ (*ibid.* 150).

Kontigentnost imena i identiteta sadrži mogućnost preokretanja njegova značenja pa tako ono što u jednom vremenu ili na jednom mjestu sadrži negativnu konotaciju u drugo vrijeme ili drugdje može se izvmuti i priskrbiti pozitivne, čak poželjne, asocijacije. (Peternai Andrić 2019: 125)

Upravo sigurnost u svoj kulturni identitet daje Alji snagu da se, kao marginalac koji nema što izgubiti, poigra nametnutim pravilima i nauči svoju kćer činiti to isto kako bi imala dostojanstven i sretan život. Na kćerinu bolest Alja odgovara majčinstvom, a kći i majka do samog kraja Aljina života ne odvajaju se jedna od druge: ona je Miločku još kao novorođenče nastojala „uvijek smjestiti blizu sebe“ (Ulicka 2009: 107), „pritiskala je uz sebe svoje blago s tako dubokom važnošću“ (*ibid.* 108), a tijekom njezina odrastanja zapošljavala se u ustanovama u kojima je ona boravila kako bi joj bila blizu. Kćerina i vlastita bolest, bolest kao takva, dala je smisao Aljini životu: Miločkina invalidnost omogućila joj je da razvije strpljivost, snalažljivost i mudrost te da se ostvari kao brižna i požrtvovna majka, a vlastita bolest i svijest o približavanju smrti potaknula ju je da osamostali svoju kćer, što joj je i postao glavni životni cilj. Da su njezina nastojanja imala više, gotovo transcendentalno značenje, govori komentar pripovjedača koji njezinu posvećenost uspoređuje s posvećenošću umjetnika svojem platnu: „Imala je malo vremena, žurila se kao što se proklet umjetnik žuri prije smrti završiti veliko platno“ (*ibid.* 114). Pojava i smisao bolesti i invalidnosti u ovoj noveli u skladu je sa zakonima Ulickine poetike: „Dovodeći svoje likove u granična, bolesna stanja, u situacije otklona od određene norme, ona [bolest, op. a.] im daje mogućnost pronaći ono najvažnije u životu, razumjeti (shvatiti) život“ (Knurowska 2010: 77).

Alja osigurava da obitelj kao zajednica koja pojedincu pruža zaštitu i utočište ni na trenutak ne napusti njezinu bolesnu i stigmatiziranu kćer: „subjekt je uvijek u zavisnom položaju, upućen na drugoga i o drugome ovisan“ (Peternai Andrić 2019: 118), svi su ljudi u svojoj srži *bijedni rođaci* koji na ovaj ili onaj način ovise o drugima, no kod osoba s invaliditetom ta je ljudska osobina posebno naglašena. Zbog toga Alja, znajući da će je kći nadživjeti, udaje Miločku za Grigorija, mladića koji također ima Downov sindrom, osiguravši joj tako novu obitelj, novo mjesto sretne sudbine. Upravo se ostvarivanjem obiteljskog života, a ne zapošljavanjem na degradirajućem radnom mjestu koje osobe s invaliditetom u isto vrijeme čini korisnim članovima društva i smješta na njegove margine, izvršava ključna inkluzija Miločke u društvenu zajednicu. Ostvarivanje vlastite obitelji čini Miločku punopravnim članom šire društvene zajednice u kojoj živi i, još važnije, osigurava joj životnu sreću. Ipak, da se njezin brak kosi s društvenim normama i konvencijama i da se njezina pozicija (pozicija udane žene koja, pretpostavlja se, vodi intiman, seksualni život)

ne uklapa u društvene kalupe zbog predrasuda prema seksualnosti osoba s invaliditetom, pokazuje niz reakcija koje je izazvala već i sama ideja o braku osoba s Downovim sindromom. Grigorijev otac smatra da njegov sin zbog svojih nedostataka nije sposoban biti dobar muž i voditi seksualni život: „Tko bi se to udao za njega? I kakav će on biti muž? Što vi mislite, da će djevojka jako uživati s njim, razumijete što imam u vidu?“ (Ulicka 2009: 117), a društvena zajednica poriče legitimitet Miločkina i Grigorijeva braka: „s gledišta zdravih i normalnih ljudi, njihov brak nije bio pravi“ (*ibid.* 119). Uživajući u braku koji zajednica osporava, Miločka se izgrađuje kao marginalac koji demonstrira svoj neprihvaćeni način života te tako propituje normu i suprotstavlja se uvriježenim shvaćanjima kategorija kao što su obitelj, brak i zdravo tijelo. Stoga institucija obitelji nije samo oslonac za izgradnju Miločkina identiteta, nego i sredstvo pomoću kojeg ona stječe svoj glas i mogućnost da sa svoje rubne pozicije provocira postojeći poredak, šireći granice poimanja *normalnog* i *općeprihvaćenog*.

MILOČKIN INVALIDITET KAO IDENTITET I SIMBOL

Na temelju dosadašnje analize pokazali smo da je u noveli *Buharina kći* prikazana proizvodnja identitetne kategorije invalidnosti koju provodi šira i uža društvena zajednica, i to ovisno o načinu na koji određeni pojedinci i društvene skupine percipiraju osobu s Downovim sindromom i odnose se prema njoj. Svi mehanizmi potiskivanja i diskriminacije invalidnosti (vidljivi na primjeru odnosa institucija, susjeda, pradjeda i oca prema Miločki), kao i pristajanje drugih marginaliziranih likova (majke, Paše i Grigorija) uz stigmatiziranu djevojčicu, a potom djevojku i mladu ženu, aktivno sudjeluju u tvorbi njezina identiteta kao odbačenog (reduciranog na kategoriju bolesnog, nedostatnog), ali i sposobnog sa svoje rubne pozicije potaknuti promjenu u općeprihvaćenom načinu razmišljanja o (*ab*)*normalnom* i preokrenuti zadane kulturne obrasce. Nakon analize Miločkina položaja u užem i širem društvenom kontekstu u ovom poglavlju zanimat će nas na koji je način u noveli prikazana sama glavna junakinja: je li njezin identitet sveden na stereotip ili se, bez obzira na kognitivnu razliku, tematizira njezina samorefleksija, složenost identiteta i pomaci u razumijevanju sebe i svijeta koji je okružuje te na koji je način transgresija njezina identiteta simbolički posredovana.

S obzirom na to da novela govori o Miločkinu djetinjstvu i odrastanju, njezin je identitet prikazan nizom tjelesnih, kognitivnih i emocionalnih obilježja koje dočaravaju proces njegove izgradnje u najosjetljivijem i promjenama najpodložnijem život-

nom razdoblju.¹⁸ Opisujući Miločkinu vanjštinu, pripovjedač ocrtava osnovne tjelesne karakteristike osobe koja boluje od Downova sindroma: rijetka kosa, „vedra njuškica s malim spljoštenim nosom i uvijek malo otvorenim mokrim ustima“ (Ulicka 2009: 109), debljina i nizak rast. Pripovjedač ni u jednom trenutku ne nastoji prikriti tjelesne nedostatke koji su posljedica Downova sindroma. Naprotiv, on invaliditet likova dočarava bez zadržke, hrabro i pomalo bestidno, opisujući ga objektivno i bez prikrivanja vlastitog dojma. On, primjerice, spominje Miločkin „grijev prljavosti“ (Ulicka 2009: 109), njezinu nesposobnost za uredno obavljanje nužde u djetinjstvu, a Grigorija opisuje kao „uhra-njenog glavatog debila ružičasta osmijeha“ (*ibid.* 115).¹⁹ Ipak, pažnju ne posvećuje samo invalidnosti Miločkina tijela, nego i njegovoj ženstvenosti, što znači da za razliku od likova liječnika pripovjedač ne reducira Miločkin identitet samo na jednu njegovu kategoriju, kategoriju invalidnosti, i da je njegov doživljaj junakinje znatno obuhvatniji. On, primjerice, ističe rast Miločkinih grudi, kao i njezinu refleksiju na razvoj vlastita tijela u pubertetu: „U sedamnaestoj godini Miločka se počela formirati, na debeljuškastom torzu narasle su grudi. Miločka se sramila i pomalo ponosila, govorila je: – Mila je velika, Mila je teta“ (*ibid.* 114). Miločkin kognitivni razvoj opisan je izmjenom navika ili rituala povezanih s tijelom i razvojem ženstvenosti: kraj „beskrajno dugog djetinjstva“ (*ibid.* 112) označen je usvajanjem higijenskih navika, početak djevojaštva obilježila je Miločkina želja za nošenjem cipela s potpeticama (zapošljava se tek kad je naučila u njima hodati), a odraslu samostalnu dob nošenje majčinih šarenih haljina. Kao specifično obilježje mentalne različitosti glavne junakinje istaknuta je njezina nemogućnost pamćenja, ali i alternativni načini na koje se ona odupire zaboravu i osigurava

kontinuitet svojeg identiteta: princip ponavljanja (svaki dan Grigorij je prati do tramvaja i dočekuje na stanici) i oslanjanje na predmetni svijet (majku nakon smrti pamti sve dok nailazi na njezine stvari).²⁰

Još je jedna Miločkina mentalna specifičnost spor razvoj govora. Toj osobini pripovjedač pridaje simboličko značenje, opisujući je kao preduvjet korištenja drugačijeg načina komunikacije i drugačijeg jezika: „nije izgovarala mnogo riječi, i izgovor joj je bio čudan, kao da joj je grkljan stvoren za neki drugi, nezemaljski jezik“ (Ulicka 2009: 111). Miločka ne dijeli jezik šire društvene zajednice i, iako s vremenom usvaja njegove osnove, način na koji upotrebljava taj jezik i njime posreduje svoje iskustvo nije uobičajen. Primjerice, svoju uzrujanost u odrasloj dobi ona ne izražava eksplicitno, nego prelaskom iz govora u prvom u govor u trećem licu, odnosno povratkom u jezični poredak kakav je bio karakterističan za njezino djetinjstvo. Miločka ne izvodi svoj identitet pomoću jezika okoline i njime joj se ne suprotstavlja zbog opasnosti da se takav njezin čin doživi kao smiješan i zazoran. Jezik čija je pravila ugnjetavaju i stigmatiziraju zamjenjuje jezikom umjetnosti pomoću kojeg onkraj postojećih normi gradi svijet vlastitih pravila, pretvarajući odbojne aspekte stvarnosti ili destruktivno nabijene društvene činove u materijal za konstruiranje svojeg svijeta „sretne samoće“ (*ibid.*). Čini to od najranijeg djetinjstva: igrom i umjetničkim oblikovanjem neuglednih materijala, blata koje je bilo njezin „omiljeni element“, ili pak pokapajući „crknote mačke“ (*ibid.*) koje su joj susjedi bacali preko ograde i izrađujući za njih tajne spomenike od šarenih papirića, cvijeća, folije i kamenčića. Njezina sklonost za umjetničkim oblikovanjem razvija se tijekom života, a dio svojeg talenta (doduše, tek malen) iskorištava i na radnome mjestu. Pripovjedač opisuje Miločkin kreativni rad kao postupak stvaranja ljepote, kao „lutanje jedne stvaralačke duše“ u kojoj je bila zametnuta „težnja k savršenstvu“ (Ulicka 2009: 112) i u tim trenucima najviše ističe njezinu marljivost i posvećenost radu, sličnu posvećenost koju naslućujemo u karakteru njezine majke kada nastoji svojoj kćeri osigurati bolju budućnost, a koja je također uspoređena s radom umjetnika. Pripovjeda-

¹⁸ Biografija Ulickinih junaka „sastoji se od tipičnih trenutaka svakog životnog puta“ (Szabo 2017: 127): njihovu osobnost autorica dočarava opisujući njihovu svakodnevicu (rus. *byt*) kao „obično ali i neograničeno područje čija beznačajnost čuva tajne ljudskog karaktera“ (Sutcliffe 2009a: 101), i to pomoću induktivne metode kakva se koristi u biologiji i primijenjenoj antropologiji, disciplina koje su značajno utjecale na autoričin odnos prema svakodnevici utemeljen na „nagomilavanju detalja“ i „rudarenju po privatnom životu“ s ciljem formiranja uopćenih teorija (*ibid.* 121). Upravo zato što Ulicka veoma rijetko eksplicitno opisuje unutarnji svijet svojih junaka (Szabo 2017: 125) i posvećuje se samo njegovim vanjskim manifestacijama, tek usput spomenuti događaji iz svakodnevice ili reakcije junaka na njih često daju vrijedne uvide o junakovoj osobnosti ili osjećajima.

¹⁹ Proučavatelji Ulickine proze ističu da se ta autorica ne boji dugih i detaljnih opisa neuglednog tijela ili fizioloških detalja funkcioniranja organizma te da to radi „sa svom znanstvenom skrupuloznošću“, prikazujući „nešto nalik na kolekciju nakaza peterburške Kunstkamere, a zapravo kolekciju bioloških gubitnika, kako se grubo izrazio ruski pisac i filozof Ivan Efremov“ (Kuklin 2003).

²⁰ Miločkina kognitivna jednostavnost, izražena tjelesnim simbolima i signalima, prenosi se i na organizaciju prostora u kojem boravi i koji je sposobna percipirati (uglavnom ga, posebice u djetinjstvu, prepoznaje osjetilno, po izgledu, mirisu ili opipu): „Postojali su mama, Paša, visokom ogradom okružen mali vrt i mnoštvo važnih i po značaju golemih stvari: stara željezna bačva s kišnicom okružena raznoraznim mirisima i sitnim pokretima kukaca oko i unutar nje, stari hrast u kutu vrta koji je sipao lijepe žirove s glatkim kopicama, čvrsto, kao izrezbareno lišće i krhke grančice, također sav ispunjen životom starih životinja, sjenica u koju je Miločka išla sisati kratke punačke prste...“ (Ulicka 2009: 111). O odnosu tijela i prostora i njihovoj fenomenološkoj istovjetnosti (tijelo je svijen prostor, a prostor razvijeno tijelo) vidi Užarević 2015: 11.

čeva usporedba Aljina i Miločkina truda i želje za stvaranjem boljeg života s umjetnošću dozvoljava nam da malu zajednicu majke i kćeri nastalu na temelju ljubavi, poštovanja i tolerancije okarakteriziramo kao rezultat njihova „umijeća življenja“ (Jovović 2016: 310) i kao svijet za sebe koji djeluje prema drugačijim pravilima neshvatljivima većini te da kraj novele i stišavanje glasova susjeda protumačimo kao konačnu prevlast jezika invaliditeta i umjetnosti, jezika odbačenih, *manjkavih* i *beskorisnih* nad jezikom predrasuda i isključivanja. Dovodjenje specifičnih Miločkih kognitivnih osobina koje su posljedica njezina invaliditeta u vezu s jezikom i umjetnošću pridaje im simboličko obilježje zbog kojeg ih možemo smatrati zaslužnima za stvaranje posebnog sustava znakova sposobnog proizvesti novi tolerantniji poredak i pravedniju hijerarhiju vrijednosti.

Osim što je uspoređen s jezikom i umjetnošću, invaliditet je u ovoj noveli prikazan kao preduvjet razvoja Miločkine emocionalnosti, osobine koja u najvećoj mjeri određuje njezin identitet te služi kao simboličan nadomjestak njezinih tjelesnih i kognitivnih nedostataka. Miločka se od djetinjstva ističe dobrotom, mirnom i veselom naravi, radost ili zahvalnost često pokazuje smijehom, skakutanjem ili poljupcima, empatična je prema svima i svemu, pa i prema brojevima, slovima ili cvijeću od papira. Njezin je život prožet primanjem i davanjem bezuvjetne ljubavi koju najprije dijeli s majkom, a potom s mužem, likovima koji također ne posjeduju „harmoniju i sklad tjelesnog, duhovnog i duševnog, vizualnog i taktalnog“, no „upravo iz te neravnoteže između bioloških i fizioloških pretpostavki, osobnih želja, fizičkih prednosti i nedostataka“ ostvaruju odnose zahvaljujući kojima „sazrijevaju i nalaze vlastite životne puteve“ (Jovović 2016: 309). Njihovo zajedništvo i životna sreća stoga se mogu shvatiti ne samo kao otpor prema postojećem ugnjetavajućem sistemu, nego i kao prijeko potrebna protuteža uvriježenom načinu života tjelesno i kognitivno snažnog, ali emocionalno i duhovno zaostalog društva čija su se pravila i norme pokazale jalovima i neodrživima. Izražena emocionalnost glavne junakinje koja je posljedica njezina invaliditeta preduvjet je drugačijeg pogleda na svijet i alternativnog, sretnijeg bivanja u njemu i upravo zato Miločkina sudbina nije prikazana tek s ciljem izazivanja empatije ili postavljanja etičkih pitanja o statusu osoba s Downovim sindromom i problemima s kojima se oni suočavaju. Miločka kao takav junak potvrđuje Ulickinu tendenciju oblikovanja svojih likova kao „nesretnika“ (Szabo 2017: 172) za čiju sreću nije presudno da je njihov životni put pozitivan u egzistencijalnom smislu: umjesto toga važan je „životni proces (ne pobjeda, nego pobjeđivanje), odnosno neprestano suprotstavljanje okolnostima“ (*ibid.* 128), pa njihove sudbine usprkos brojnim nećaćama „odišu optimizmom“ (Vojvodić 2008: 245).

Miločkin invaliditet prikazan je ne samo kao proizvod isključivanja i nametanja identiteta koje nad glavnom junakinjom i njezinom obitelji provode šira društvena zajednica i državne institucije, nego i kao identitetna kategorija s kojom se u obiteljskim odnosima ispunjenima ljubavlju i razumijevanjem junakinja rado poistovjećuje i koju prihvaća kao sastavno, no ne i jedino određenje svojeg identiteta. Unutar nove zajednice koju je s majkom i mužem oblikovala, ne usprkos nego zahvaljujući svojoj i njihovoj inferiornosti, Miločka ostvaruje puninu svojeg identiteta i njegovu transgresiju te postaje uzorna kći, zaposlena žena, kreativna i emocionalna mlada osoba, prijateljica i supruga.

LITERATURA

PRIMARNI IZVORI I PRIJEVODI

Ulicka, Ljudmila 2009. „Buharina kći“, u: *Sonječka i druge priče*. Prev. Igor Buljan. Zagreb: SysPrint. 101–120.

Ulickaja, Ljudmila 2007. „Doč' Buhary“, u: *Rasskazy*. Moskva: Ėskimo. 58–78.

SEKUNDARNA LITERATURA

Aleksjutina, Valerija Aleksandrovna 2014. „Motivnye komplekсы, voploščajuščie temu semji v rasskazah L. Ulickoj“, u: *Vestnik KemGU 1 (57) T. 2*. Dostupno na: <https://cyberleninka.ru/article/n/motivnye-komplekсы-voploščayuschie-temu-semi-v-rasskazah-l-ulitskoy>, pristup 20. travnja 2021.

Bauman, Zygmunt 2009. *Identitet: Razgovori s Benedettom Vecchijem*. Zagreb: Naklada Pelago.

Bujas, Željko 1999. *Veliki englesko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Butler, Judith 1993. *Bodies that matter: on the discursive limit of "sex"*. New York, London: Routledge.

Culler, Jonathan 2001. *Književna teorija: vrlo kratak uvod*. Zagreb: AGM.

Davis, Lennard J. 2014a. „Introduction: Normality, Power and Culture“, u: Lennard Davis (ur.) *The Disability Studies Reader*. New York, London: Routledge. 1–16.

Davis, Lennard J. 2014b. „The End of Identity Politics: On Disability as an Unstable Category“, u: Lennard Davis (ur.) *The Disability Studies Reader*. New York, London: Routledge. 263–277.

Fedorov, Aleksandr Il'ič 2007. *Frazeologičeskij slovar' ruskogo literaturnogo jazyka*. Moskva: AST.

Foucault, Michel 1994. *Nadzor i kazna*. Zagreb: Informator.

Habibulina, Elena Viktorovna 2013. „Izučenie sposobov vyraženiya avtorskoj pozicii na zanjatiyah po filologičeskomu analizu teksta (na primere rasskaza L. Ulickoj Doč' Buhary)“, u: *Filologija i kultura. Philology and culture 4*. Dostupno na: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-sposobov-vyrazheniya-avtorskoj-pozitsii-na-zanyatiyah-po-filologičeskomu-analizu-teksta-na-primere-rasskaza-l-ulitskoy-doch>, pristup 20. travnja 2021.

Hakimova, Gul'nora Abdumalikovna 2014. „Buhara – žemčuzhina otechestvennoj kul'tury“, u: *Nauka. Mysl'* 6: 96–102. Dostupno na: <https://cyberleninka.ru/article/n/buhara-zhemchuzhina-otechestvennoj-kul'tury>, pristup 29. travnja 2021.

Jovović, Tatjana 2016. „Ideja svejedinstva u *Sonječki* L. Ulicke“, u: Jasmina Vojvodić (ur.) *Tijelo u tekstu. Aspekti tjelesnosti u suvremenoj kulturi*. Zagreb: Disput. 305–315.

Knurowska, Monika 2010. „Telesnost' v rasskazah Ljudmily Ulickoj“, u: *Slavica Wratislaviensia* 152: 67–79. Dostupno na: <https://wuwr.pl/swr/article/view/4022/3886>, pristup 20. travnja 2021.

Kregar, Josip i dr. 2014. *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Pravni fakultet.

Kuklin, Lev. 2003. „Kazus Ulickoj“, u: *Žurnal Neva* 7. Dostupno na: <https://magazines.gorky.media/neva/2003/7/kazus-uliczkoj.html>, pristup 26. travnja 2021.

Mitchel, David; Snyder, Sharon. 2014. „Narrative Prosthesis“, u: Lennard Davis (ur.) 2014. *The Disability Studies Reader*. New York, London: Routledge. 222–235.

Peternai Andrić, Kristina 2012. *Ime i identitet u književnoj teoriji*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

Peternai Andrić, Kristina 2019. *Pripovijedanje, identitet, invaliditet*. Zagreb: Meandarmedia.

Petković, Nikola 2020. *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu?* Zagreb: Disput.

Sutcliffe, Benjamin 2009a. *The Prose of Life: Russian Women Writers from Khrushchev to Putin*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/37699684_The_Prose_of_Life_Russian_Women_Writers_from_Khrushchev_to_Putin, pristup 30. kolovoza 2021.

Sutcliffe, Benjamin 2009b. „Mother, Daughter, History: Embodying the Past in Ludmila Ulitskaia's *Sonechka* and *The Case of Kukotsky*“, u: *The Slavic and East European Journal*. 59 (4). 606–622. Dostupno na: https://www.jstor.org/stable/40651214?seq=1#metadata_info_tab_contents, pristup 30. kolovoza 2021.

Szabo, Tunde 2017. „Kto on, moj glavnyj geroy? Principy konstruirovaniya glavnogo geroja v romanah L. Ulickoj“, u: *Literatura*. 59 (2). 122–137. Dostupno na: <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/11064>, pristup 30. kolovoza 2021.

Užarević, Josip 2015. „Ideja tijela (na primjerima iz *Slučaja Kukockoga* Ljudmile Ulicke)“, u: *Umjetnost riječi* LIX, 1-2: 7–20.

Vojvodić, Jasmina 2008. „Ljudmila Ulickaja i ruski postmodernizam“, u: *Književna republika* VI, 5-7: 238–245.

Vojvodić, Jasmina 2010. „Ona voli ljude“, u: *Književna smotra* 155, 1: 135–137.

Vojvodić, Jasmina 2012. *Tri tipa ruskog postmodernizma*. Zagreb: Disput.

SUMMARY

LITERARY REPRESENTATION OF DISABILITY AS AN IDENTITY IN LUDMILA ULITSKAYA'S NOVEL *DAUGHTER OF BUKHARA*

The paper analyzes the short story *Daughter of Bukhara (Doch' Bukhary)* by contemporary Russian author Lyudmila Ulitskaya, which deals with the problem of growing up of a girl with Down syndrome in the post-war Soviet era in Moscow. The analysis of the novel reconstructs and problematizes the mechanisms of identity formation of the protagonist in a broader and narrower social context, taking into account the achievements of post-structuralist anti-essentialist theory of identity formation and of disability studies, an academic discipline that advocates understanding of disability as one of identity categories and an outcome of processes of exclusion, stigmatization and marginalization. All mechanisms of repression and discrimination of disability (visible in the example of the relationship of institutions, neighbors, great-grandfather and father to the main character, the girl Milochka), as well as the consent of other marginalized characters (mother, Pasha and Grigori) to the stigmatized girl with Down syndrome, actively participate in the formation of her identity as rejected (reduced to the category of sick, insufficient), but also able from its marginal position to encourage a change in the generally accepted way of thinking about (ab)normal and to reverse the given cultural patterns. The analysis of the short story shows that Milochka's disability is not presented as a lack and obstacle to the realization of her happiness in life, but as a precondition for a different view of the world and a happier being in it. In a relationship filled with love and understanding, which Milochka first builds with her seriously ill mother, and then with her husband Grigori, who also has Down syndrome, the protagonist's disability becomes an identity category with which she gladly identifies and which she accepts as integral, but not the only attribute of her identity.

Key words: contemporary Russian literature, Ludmila Ulitskaya, identity, disability